

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou a Federálním cenovým úřadem

© SNTL — nakladatelství technické literatury, n. p., Spálená 51, Praha 1

Adresa redakce:
Krakovská 8, 113 02 Praha 1, Nové Město

Telefon: 26 43 51—8
meziměstské hovory: 26 43 07

Vedoucí redaktor:
Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Издает Федеральное министерство финансов, в сотрудничестве с Государственным банком Чехословакии и Федеральным управлением цен

С СНТЛ — издательство технической литературы, н. п., Спалена ул. № 51, Чехословакия

Редакция: Краковска ул. № 8, 113 02 Прага 1, ЧСФР

Главный редактор:
Иван Кочарник

ОBSAH

Prof. ing. M. TUČEK, CSc.: Před radikální daňovou reformou v Československu 289
Ing. S. CZESANÝ, CSc.: Stav, tendence a faktory vývoje čs. ekonomiky na konci 80. let 300

Ekonomická reforma

Ing. T. JEŽEK, CSc. — Ing. M. HRNČÍŘ, DrSc. — Ing. M. KEROUŠ: Finanční trh v čs. ekonomice — 2. část 308

Finance a úvěr v zahraničí

Prof. L. BALCEROWICZ: „Polemika o socialismu“ a diskuse reformy v socialistických zemích 321
Dr. N. ORDUNG: Světová banka — základní principy činnosti a některé otázky spojené s obnovením členství Československa 332
Ing. M. KOŠTEL, CSc.: K novému zákonu o jugoslávském bankovníctví 343

Informace

Ing. A. BULÍŘ — J. FRIED, CSc. — Ing. P. ZAHRADNÍK: Hospodářská politika pro 90. léta 357

СОДЕРЖАНИЕ

М. ТУЧЕК: Перед радикальной налоговой реформой в Чехословакии 289
С. ЧЕСАНЫ: Состояние, тенденции и факторы развития чехословацкой экономики в конце 80-х годов 300

Экономическая реформа

Т. ЕЖЕК — М. ГРНЧИРЖ — М. КЕРОУШ: Финансовый рынок в чехословацкой экономике — 2-ая часть 308

Финансы и кредит за рубежом

Л. БАЛЦЕРОВИЧ: „Пolemika o социализме“ и дискуссия о реформах в социалистических странах 321
Н. ОРДУНГ: Мировой банк — Основные принципы деятельности и некоторые вопросы, связанные с возобновлением членства Чехословакии 332
М. КОШТЕЛ: К новому закону о югославской банковской системе 343

Информация

А. БУЛИРЖ — Й. ФРИД — П. ЗАГРАДНИК: Экономическая политика в 90-х годах 357

DT: 338.24.021.8(1—664)

„Polemika o socialismu“ a diskuse reformy v socialistických zemích¹

Prof. Leszek BALCEROWICZ²

Úvod

„Polemika o socialismu“ se v ekonomické literatuře objevila mnohokrát, s různou interpretací rozsahu předmětu a s různými závěry této polemiky (viz například, T. J. B. Hoff [17], A. Bergson [2], [3], B. Ward [35], K. V. Delhaes [10], S. G. Schoppe [32], R. Neck [27], M. H. J. Dore a M. C. Kaser [12], P. Bernholz [4]). Je velmi dobře známé, že před druhou světovou válkou byli prominentními účastníky polemiky na „antisocialistické“ straně Ludwig von Mises, Boris Brutzkus, Friedrich A. Hayek a na opačné straně Fred A. Taylor, H. D. Dickenson, Oskar Lange, Josef A. Schumpeter, Maurice Dobb.³ Diskuse pokračovala i v poválečném období. Různorodé matematické postupy pro neformálně decentralizované plánování, částečně založené na předchozích návrzích „socialistů“, byly vypracovány K. Arrowem a L. Hurwiczem, E. Malinvaudem a jinými (pro komparativní analýzu těchto schémat viz G. M. Heal [16]).

Některé z otázek diskutovaných během „polemiky o socialismu“ byly zobecněny Leonidem Hurwiczem [18] v jeho konceptu „alokačního mechanismu“.

Literatura týkající se tohoto problému a příbuzného problému „srovnatelnosti stimulů“ velmi rychle narůstala v minulých letech (pro přehled srovnej: D. Conn [9], R. Radner [29]).

Mnozí účastníci „polemiky o socialismu“ se soustředili na problém racionální kalkulace, jinými slovy: na problém alokativní efektivnosti socialismu. To ještě více platí o vykladačích „polemiky o socialismu“. Bylo by však nepatřičné redukovat „polemiku o socialismu“ na „kalkulační debatu“, jako to dělali někteří

¹ Část této práce jsem napsal v době, kdy jsem užíval podpory nadace Friedricha Eberta v SRN. Jsem vděčný za tuto finanční pomoc nadace. (Poznámka autora)

² Autor, dnešní ministr financí Polské republiky, působil v době, kdy přednesl tento referát na konferenci „Plán anebo trh“ (Viedeň, 14. – 18. 12. 1988), jako profesor na Ústřední škole plánování a statistiky (SGPiS) ve Varšavě. (Pozn. red.)

³ Pro stručnost občas odkazuji na obě strany „polemiky o socialismu“, jako na „antisocialistickou“ a „socialistickou“. Tyto výrazy označují pozici zastávanou během diskuse, a ne nezbytné politické sympatie jejich účastníků. (Pozn. autora)

její protagonisté (většinou na „antisocialistické“ straně), a je třeba si povšimnout i jiných otázek.

V následujícím se pokusím spojit „polemiku o socialismu“ s reformními diskusemi v socialistických zemích po druhé světové válce; budu tedy zkoumat, jaký druh závislosti (pokud vůbec nějaký) existuje mezi těmito dvěma proudy ekonomického myšlení.

Dříve je však nutné uvést několik předběžných poznámek. Za prvé, jsem schopen vzít v úvahu pouze malý vzorek z rozsáhlé literatury o těchto otázkách. Pokud jde o „polemiku o socialismu“, budu se soustřeďovat na práce výše zmíněných autorů. Co se týče reformních diskusí, soustředím svoji pozornost na ty, které proběhly v Polsku a Maďarsku. Za druhé, u zkoumané závislosti postupuji ve směru od „polemiky o socialismu“ k reformním diskusím v socialistických zemích. Tímto způsobem opomenu otázku, do jaké míry reformní návrhy (nebo reformní praxe) v těchto zemích byly ovlivněny teoretickou literaturou náležející k „polemice o socialismu“⁴. Za třetí, nebudu se pokoušet vystopovat skutečný tok myšlenek od účastníků „polemiky o socialismu“ k reformním ekonomům v socialistických zemích, tj. zjišťovat, kteří z nich byli seznámeni s „polemikou o socialismu“ a kteří nikoliv. Mým cílem je zkoumat vztah mezi výsledky intelektuální činnosti autorů patřících do výše zmíněných skupin, a ne tok informací mezi nimi.

Relevantní otázkou proto je: obsahuje přínos „polemiky o socialismu“ nějakou potenciaální hodnotu pro reformní ekonomy?

Práce reformních ekonomů se obvykle skládají ze dvou částí. Jednou je kritické zkoumání současného ekonomického systému (sovětského typu); to můžeme nazvat diagnózou, jejímž zájmem je identifikovat hlavní slabiny v ekonomické výkonnosti a spojit je s některými aspekty nebo prvky systému. Druhou částí je popis navrhovaného nového systému, který — pokud bude zaveden — bude snad eliminovat indikované slabiny.⁵

Proto budu diskutovat relevanci „polemiky o socialismu“ pro diagnostickou část reformních koncepcí a pak pro správnost reformních návrhů. Měli bychom si však uvědomit, že diagnostický systém samozřejmě může mít nepřímý vliv na reformní návrhy a stejně tak reformní návrhy mohou ovlivňovat směr hledání lepšího systému.

„Polemika o socialismu“ a diagnóza socialismu

Začneme s *problémem ekonomické kalkulace* za socialismu. Tento problém může být rozdělen do dvou širokých problémových okruhů:

1. dostupnost správných ekonomických údajů pro souhrnné plánování, které zamění tržní mechanismus,
2. informační kapacita centra, tj. kapacita přijímání a zpracování dat a metoda získávání ekonomicky racionálních rozhodnutí týkajících se alokace zdrojů.

Původní kritické připomínky „antisocialistických“ kritiků se většinou koncentrovaly na bod 1. Můžeme zde rozlišovat dva problémy.

⁴ Můžeme se však zmínit o některých příkladech tohoto vlivu. Sovětská ekonomická praxe se zdá například silně ovlivněna teoretickým myšlením M. Dobba [11]. Plánovací modely Kornaie-Liptáka a jiných jsou do určité míry teoretickými modely skutečného plánování sovětského typu. V roce 1965 změna v systému materiálních pobídek v Sovětském svazu vyvolala vznik rozsáhlé analytické literatury na Západě (srovnej: S. Koont a A. Zimbalist [19]).

⁵ Některé z reformních návrhů také obsahují popis přechodné cesty od existujícího systému k reformovanému. To je normálně důležité z hlediska praxe a bývá v literatuře o ekonomických reformách relativně často opomíjeno.

B. Brutzkus ([7], s. 167 – 170) byl jedním z mála autorů, kteří ukázali, že identifikace spotřebitelských preferencí a následné určení struktury produkce spotřebního zboží při nepřítomnosti trhu tohoto může být relativně jednoduchý úkol pouze na velice nízké úrovni ekonomického rozvoje.⁶ Se zvyšujícím se důchodem per capita se však objeví zvyšující se diferenciací spotřebitelských preferencí a problém se stává velmi komplexním. Fyziologické normy jako základ pro určení struktury spotřeby nebudou vyhovovat. Stejně hodnocení vyslovil Hoff ([17], s. 74 – 75 a 182 – 183). Naproti tomu Mises, široce přijímaný jako hlavní protagonist na „antisocialistické“ straně „polemiky o socialismu“ obtížím centrálního určení struktury produkce spotřebního zboží mnoho pozornosti nevěnoval. Dokonce tvrdil ([24], s. 107), že „ekonomická administrativa“ (v socialistické zemi – L. B.) může přesně vědět, jaká zboží jsou nejnaléhavěji potřebná.

Druhý problém, který byl jádrem diskuse o kalkulaci, byl údajný nedostatek správných ekonomických údajů pro určení optimální kombinace zdrojů pro daný výstup, tj. k určení toho, která z výrobních technik je nejlevnější. Tento bod byl zdůrazňován jak Brutzkusem, tak Misesem. Oba autoři odvozují toto tvrzení od neexistence trhu pro výrobní prostředky za socialismu (jak předvídali marxisté) a oba se snaží ukázat, proč volné tržní ceny jsou nezbytným informačním vstupem pro racionální ekonomickou kalkulaci. Mezi stanovisky obou ekonomů je však i určitý rozdíl: Mises jde o krok dopředu a tvrdí, že trhy výrobních prostředků jsou za socialismu, který definuje jako národní vlastnictví výrobních prostředků,⁷ nemožné, zatímco Brutzkus přiznává možnost „tržního socialismu“, a dokonce předkládá jeho náčrt (viz poslední část tohoto příspěvku). Na druhé straně Mises zdůrazňuje, že problém kalkulace vzniká pouze za inherentně se měnících podmínek reálného světa. Říká: „[...] kdybychom předpokládali, že socialistický výrobní systém je založen na posledním stadiu systému s ekonomickou svobodou, který socialismus nahradil, že žádné změny v budoucnu nenastanou, mohli bychom vytvořit racionální a ekonomický socialismus. Ale pouze v teorii. Stacionární ekonomický systém nemůže nikdy existovat. Věci se průběžně mění a stacionární stav, ačkoliv nezbytný jako pomoc při úvahách, je teoretickým předpokladem, který nemá odraz v realitě.“ ([25], s. 122) Tak – oproti názorům mnoha pozdějších vykladačů – Mises přiřazoval nemožnost ra-

⁶ Brutzkus očividně předpokládá, že socialistická produkce bude přizpůsobována přáním spotřebitelů. To byl předpoklad, který jen málo účastníků „polemiky o socialismu“ napadalo. Jedním z nich byl M. Dobb ([11], s. 591).

⁷ Mises, jak se zdá, předkládá dvě různá vysvětlení, proč socialistické vlastnictví výrobních prostředků činí ekonomickou kalkulaci nemožnou.

První z nich je zcela zřejmé: ekonomická kalkulace vyžaduje tržní ceny, tj. směnné vztahy, a tak očividně implikuje potřebu směny. Ale za socialismu, podle definice, je pouze jeden vlastník výrobních prostředků (společnost). Nemůže tedy docházet k žádné směně, a proto neexistují žádné ceny a žádné racionální kalkulace. V této interpretaci fakt směny určitého zboží znamená, že strany do něj zahrnuté jsou soukromými vlastníky tohoto zboží. Mises proto užívá velmi široké pojetí soukromého vlastnictví, které mu dovoluje kvalifikovat systém, ve kterém „socialistické“ syndikáty provádějí výměnu jeden s druhým, jako „dělnický“ kapitalismus nebo jako „syndikalismus“, tj. jako ne-socialismus ([24], s. 111). Tak to, co pro mnoho autorů je „tržním socialismem“, není pro Misesa socialismem vůbec.

Ve druhém vysvětlení se zdá, že Mises zužuje pojetí soukromého vlastnictví výrobních prostředků na to, které je typické pro kapitalistické země, a rozšiřuje odpovídajícím způsobem koncept ne-soukromého (socialistického) vlastnictví. Poté argumentuje, že kapitalistické vlastnictví je nezbytné pro racionální kalkulaci, protože poskytuje nezbytnou autonomii a nezbytné podněty pro ekonomické subjekty, aby se pokusily správně předvídat budoucí ekonomická data, včetně budoucích cen. Kapitalistické instituce jsou také důležité pro racionální kalkulaci, protože ony vybírají – pomocí mechanismu bankrotu – ty, kteří jsou v této předpovědní aktivitě zvláště kompetentní, od těch, kteří kompetentní nejsou. V této interpretaci tak Mises zdůrazňuje důležitost kapitalistických institucí pro správná očekávání, která naopak formují běžná tržní data, jsouce veřejným statkem (viz L. von Mises [25], s. 137 – 142, P. Murell [26]).

cionální kalkulace za socialismu reálnému světu, a ne imaginárnímu světu ekonomické teorie.

Hlavní odpovědi „socialistické“ strany na Misesovy názory byl návrh iterační procedury, návrh cenami řízeného plánování, kde centrální plánovací úřad hraje úlohu walrasiánského aukcionáře určováním cen pomocí metody pokusu a omylu a kde podniky a „odvětví“ jsou instruovány, jak se řídit pravidly ekonomiky blahobytu. Oskar Lange [20] je všeobecně považován za autora nejuplněnější nematematické verze těchto procedur. Tyto procedury byly později formalizovány Kennethem Arrowem a Leonidem Hurwiczem [1]. Jiná verze byla vypracována E. Malinvaudem [22]. Tito ekonomové se soustředili na konvergenční vlastnosti navrhovaných schémat a ukázali, za kterých omezujících předpokladů (tj.: žádný problém pobídek, žádné externality, žádné zvyšující se výnosy z rozsahu) vedla konvergence v jejich matematických modelech k Pareto-efektivní rovnováze.

Avšak, jakmile opustíme čistou teorii a pokusíme se osvětlit fungování těchto schémat v reálném světě, přichází na mysl mnoho námitek.⁸ Většina z nich byla formulována již v roce 1940 Hayekem ([15], s. 181–208). Za prvé, aniž by ignoroval problém dostupnosti patřičných dat pro plánovací orgán, zdůrazňoval jeho nedostatečnou informační kapacitu, když odkazoval na centrální určování cen pomocí metody pokusu a omylu: „Když [. . .] se pokusíme pokračovat a vezmeme v úvahu skutečný aparát, kterým tento druh přizpůsobení má být proveden, začneme se divit, jestli by vůbec někdo mohl být připraven navrhnout takovýto systém, který se dokonce ani vzdáleně nepřiblíží efektivnosti systému, kde požadované změny jsou prováděny spontánními akcemi osob, jichž se to bezprostředně týká.“ (s. 188) Hayek dodává, následuje Misesa, že obtíže vyplývají z dynamické podstaty skutečného světa: „Kdybychom v reálném světě museli pracovat s přibližně konstantními daty [. . .], pak tento návrh [. . .] by nemusel být zcela nesmyslný. To však není od počátku situace v reálném světě, kde stálá změna je pravidlem.“

Ostatní problémy zdůrazněné Hayekem zahrnují: opomenutí cenových očekávání ve schématech Langeho typu a stejně tak problém, kdo nese odpovědnost za následky rozhodnutí založených na chybných předpovědích; obtíže, které by měli manažeři s určováním mezních nákladů, jejichž určení je nutné pro stanovení produkce v bodě, kde tyto náklady jsou rovné ceně zboží; neschopnost centra stanovit množinu cen v souladu s diferencemi v kvalitě zboží, atd.⁹

Hayek nevěnoval mnoho pozornosti otázce, proč by socialističtí manažeři měli dodržovat pravidla specifických schémat Langeova typu, což znamená, že to nepovažoval za problém. Spíše chtěl ukázat, že dokonce i kdyby manažeři byli perfektně ochotni dodržovat tato pravidla, procedura by stále ještě nepracovala správně. Někteří autoři diskutují problém pobídek spojený s těmito pravidly ve větším rozsahu (viz například A. Bergson [2], B. Ward [35], S. G. Schoppe [32], G. M. Pickersgill a J. R. Pickersgill [28], s. 310–314). Obec-

⁸ To není míněno jako kritika procedur matematického plánování poválečných autorů, kteří byli zaujati čistou teorií a odmítali činit nějaká prohlášení, co se týče praktické použitelnosti jejich modelů. To však nelze aplikovat na Oskara Langeho, který přímo odpovídal na Misesovu výzvu. Misesovi, který explicitně odkazoval na reálný svět, Lange odpověděl návrhy umístěnými do walrasiánského světa, a tak odsunul většinu praktických problémů. Jak se zdá, Lange buď špatně pochopil, nebo ignoroval Misesovu výzvu (viz P. Murell [26]). V raných kritikách Langeho schémat Hoff tvrdí, že „Lange by měl v každém případě říci, že jím uváděné řešení nemělo praktickou hodnotu“ ([17], s. 188).

⁹ V některých svých pracích, včetně dřívější [14], Hayek také ukazuje na problém neartikulovatelnosti znalostí. Zdůrazňuje, že některé znalosti manažerů relevantní pro rozhodování nemohou být jimi artikulovány, a tedy komunikovány s centrem. Tento problém byl nedávno zdůrazněn Donem Lavoieim [21] a Thomasem Sowellem ([34], s. 218–220).

ně docházejí k závěru, že jakmile opustíme nerealistický předpoklad harmonie zájmů mezi manažery a centrem, vzniknou nové obtíže: manažeři mohou nepravdivě prezentovat své požadavky na vstupy a produkční možnosti: mohou se chovat monopolistickým způsobem a omezovat produkci, a tak vytvářet umělý nedostatek, aby dosáhli vyšší ceny; budou provádět na centrum nátlak a žádat více investičních prostředků, než je ekonomicky racionální, atd.

Vezmeme-li v úvahu konflikt zájmů, znamená to, že přecházíme od analýzy v termínech týmové teorie (v Marschakově-Radnerově smyslu) k přístupům teorie her. Na takových přístupech k analýze centrálního plánování se skutečně v minulých letech intenzívně pracovalo. Nejsem však připraven je zde rozebírat. Místo toho bych rád citoval názor Johna Robertse ([30], s. 350), který významně přispěl k vytvoření této větve analýzy. Ukazuje na ty pozitivní výsledky přístupů teorie her k plánování, které byly dosaženy použitím nejméně jedné dvojice neakceptovatelných předpokladů: předpoklad o krátkozrakosti, který postuluje, že agenti vybírající si své zprávy v libovolné iteraci se starají pouze o změny svého užítku v těchto iteracích, a předpoklad úplné informace. Co se týče druhého předpokladu, Roberts správně poznamenává: „Ve skutečnosti věříme, že subjekty nejsou dokonale informovány jeden o druhém; a opravdu, kdyby byly dokonale informovány, pak by ovšem nebylo jasné, proč bychom potřebovali nějakou decentralizovanou proceduru.“ To do určité míry připomíná námitky Misesa a Hayeka k analýze kalkulačního problému ve statickém schématu, kdy předpokládají, že neexistuje informační složitost.

Jak jsem se již zmínil, „polemika o socialismu“ se neomezovala jen na problém ekonomické kalkulace. Někteří z účastníků, většinou na „antisocialistické“ straně, otevřeli jiné (ačkoliv někdy příbuzné) otázky. Uvedme některé z nich:

Iniciativa, nesení rizika, inovace

Základní problém se koncentruje kolem otázky, co se stane s akcemi zahrnujícími riziko, jestliže kompetitivní tržní systém založený na soukromých firmách je zaměněn všezahrnujícím byrokratickým plánováním spojeným se státním vlastnictvím výrobních prostředků. Jedna z obtíží, zaznamenaná jak Brutzkusem ([6], s. 53–54 a [8], s. 57), tak Misesem ([24], s. 116–118), je, jak učinit manažery zodpovědnými za ztráty, které se staly v jejich podnicích. Oba ekonomové předpovídali, že nedostatek odpovídajícího mechanismu manažerské finanční zodpovědnosti povede k tendenci vyplnit tuto mezeru detailní byrokratickou regulací, jež bude omezovat iniciativu manažerů. Tendence k byrokratizaci byla také zdůrazňována Hayekem ([15], s. 198–199) v jeho analýze schémat Langeova typu, kde jsou manažeři nuceni podřizovat se nějakým centrálně určeným pravidlům. Hayek píše, že centrální autority „budou brát v úvahu nejen co (manažer — L. B.) skutečně udělal, ale také co mohl a měl dělat. Z pohledu manažera bude vždy důležitější dokázat, že ve světle znalostí, kterými disponoval, rozhodnutí skutečně přijaté bylo to správné, než aby se ukázalo být správné v reálném světě. Jestliže toto nepovede k nejhorsším formám byrokracie, pak už nevím, co by k nim vést mohlo.“

Byrokratická omezení manažerské iniciativy, která naopak zvažoval Brutzkus ([8], s. 57), povedou podle něho ke slabé inovační schopnosti socialistické ekonomiky, k „technické stagnaci a konzervatismu“. Domníval se, že byrokracie je pro to dostatečným důvodem, ale zdůrazňoval i jinou potenciaální bariéru: nedostatek odpovídající materiální stimulace pro potenciaální vynálezece nebo inovátory.

Co se týče inovací, Hayek ([15], s. 196–197) zdůrazňoval, že je to skutečná soutěž, která přináší objevy nových výrobních technik vedoucích ke snižování úrovně nákladů. Socialistická ekonomika, založená na plánování, které nahradilo trh, by tak byla zbavena hlavní inovační síly. Podobné tvrzení uplatnil i Hoff ([17], s. 89), když poznamenal, že v kapitalistické společnosti je vždy určité množství lidí „velmi přesvědčivě zaujatých“ riskantním investováním do nových směrů technologického rozvoje. Takové osoby se budou nacházet i v socialismu, „ale nebude možné využít jejich přístupy a vzácnost, neboť socialistická společnost nedovoluje obchodní aktivitu na vlastní účet“. Hoff tak podtrhl přímé spojení mezi typem vlastnických práv a inovační výkonností společnosti.

Pokud jde o názory prominentních reprezentantů „socialistické“ strany „polemiky o socialismu“, uvedme:

Lange ([20], s. 109–110) přiznává, že byrokratizace ekonomického života může být za socialismu skutečně nebezpečím, ale zdůrazňoval, že nevidí, „jak stejné nebo ještě větší nebezpečí může být eliminováno za monopolistického kapitalismu“. Právě tato rostoucí monopolizace je zodpovědná, podle jeho názoru, za rostoucí neschopnost kapitalismu využívat nové technologické možnosti¹⁰ (s. 112–115). Lange tvrdí, že „skutečným problémem je, zda další udržování kapitalistického systému je slučitelné s ekonomickým pokrokem“ (s. 110).

Schumpeter [33] měl nemenší důvěru v relativní inovační schopnosti socialismu. Podle něj bude vedení příslušných odvětví instruováno, jak produkovat tak ekonomicky, jak jen to bude možné. Výsledkem toho bude zavádění nových a mnohem efektivnějších strojů (s. 178). Domníval se také, že „za socialistického pořádku by se každé zlepšení teoreticky rozšířilo úředním nařízením a horší než standardní praktiky by mohly být promptně eliminovány“¹¹ (s. 196).

Důsledky centralizace investic

V Langeho modelu by centrum mělo určovat pouze celkový objem investic, zatímco jeho alokace mezi různá odvětví a továrny by měla být ponechána nižším úrovním řízení. Hayek ([15], s. 200–201) však ukázal, že jakýkoliv pokus o praktickou aplikaci tohoto modelu by nejpravděpodobněji vedl k širokému centrálnímu řízení investic. Lange sám změnil svoji pozici a argumentoval, že centrum by mělo přímo ovlivňovat základní alokaci investic. Zde se připojil ke svým „socialistickým“ kritikům (to je M. Dobbovi, P. Baranovi, P. Sweezymu) ve víře, že přímé centrální řízení investic je zdrojem základní převahy socialismu nad kapitalismem. O takovém řízení se myslelo, že povede k lepší koordinaci investic (tj. vyhne se duplicitě produkčních kapacit). O centru se také předpokládalo, že je schopné lépe předvídat technologický vývoj a zajišťovat, aby vybrané investiční projekty správně odrážely „obecné zájmy“ ekonomiky. Kromě toho by centrální determinace míry akumulace měla zajišťovat vyšší tempa růstu¹²; individuální spotřebitelé byli bráni jako „notoricky krátkozraká individua“.

¹⁰ Ve srovnání kapitalismu se socialismem tak Lange používá dvě rozdílná paradigmat. Při popisu jím proponovaného socialistického systému operuje většinu času (vyjma řídkých pohledů do reality jako v případě byrokracie) uvnitř walrasiánského schématu, jehož povaha byla taková, že nejdůležitější praktické problémy socialismu byly vyloučeny. Avšak při popisu kapitalismu používá marxistické paradigma, podle kterého se kapitalismus neodvratně pohybuje do své monopolistické fáze.

¹¹ Není jasné, co myslel Schumpeter slovem „teoreticky“. Následující pasáž však implikuje, že měl na mysli reálnou možnost, tj. možnost socialismu fungujícího v reálném světě.

„Antisocialistickým“ kritikům tak bylo ponecháno ukázat na nebezpečí centralizace investic. Brutzkus ([7], s. 170–172) zdůrazňuje, že investiční rozhodnutí přijatá centrem by byla politicky motivovaná, a proto by měla nízkou ekonomickou kvalitu. Předpovídal také, že centrální distribuce investičních výdajů by vedla nižší stupně řízení, neomezené strachem z bankrotu, k vytváření enormních tlaků na centrum, aby dostaly tak velký díl investic, jak jen to bude možné.¹³ Výsledek celkového řízení investic bude tak špatný, že se „kapitalistická anarchie“ bude jevit jako perfektní harmonie ([7], s. 173). Podobná poznámka byla učiněna Hoffem ([17], s. 206), který také bral v potaz schopnost centrálních autorit prokázat lepší předpovědovací vlastnosti s ohledem na technický vývoj a budoucí přání spotřebitelů než „autonomní koncerny v kapitalistické společnosti, kde manažeři a vlastníci jsou více nebo méně svou existencí závislí na správnosti svého úsudku“. Hoff také tvrdil, což je neobyčejně zajímavé, že „jestliže by centrální autority byly neochotné přiznat své chyby a vývoj by pak pokračoval ve stejně špatném směru, pak konečné znovupřizpůsobení by mohlo být mnohem bolestnější než ekonomické výkyvy v kapitalistické společnosti“.

Jak vysvětlit tyto odlišnosti v pohledech na důsledky centralizace investic? Vycházejí, jak se zdá, ze zásadně odlišných předpokladů o podstatě socialistického státu. Stoupenci socialismu implicitně předpokládali, že centrální rozhodovatelé by neměli mít nějaké informační problémy¹⁴ a že by mohli být zainteresováni na službě „společenským zájmům“. „Antisocialističtí“ kritici měli mnohem realističtější pohled na podstatu socialistického státu (a vůbec všech států – v tomto směru).

Nedostatek

Tento jev, charakteristický pro socialistické ekonomiky, nebyl v centru zájmu „polemiky o socialismu“. Nicméně můžeme najít některé pronikavé anticipace tohoto problému; většinou je přednesli „antisocialističtí“ kritici. Brutzkus ([8], s. 57) například prohlašuje, že všeobecné plánování nahrazující tržní mechanismus by vedlo k cenové rigiditě a k tomu, že by nabídka spotřebního zboží neregulovala na měnící se poptávku po něm. Výsledný nedostatek tohoto zboží by pak naopak oslaboval pobídky k práci. Brutzkus ([7], s. 172) také předpovídal, že administrativní přidělování vstupů bude generovat rozsáhlé chybné alokace zdrojů.

Problém nedostatku byl také zdůrazněn Hayekem ([15], s. 193) v jeho kritice centrálního určování cen, které bylo navrhováno v modelech Langeho typu. Hayek ukázal, že vzhledem k nevyhnutelným zpožděním v tomto procesu a v důsledku neschopnosti centra stanovit ceny v souladu s diferencemi ve kvalitě zboží „velká většina cen bude většinou podstatně odlišná od těch cen, které

¹² Tak dokonce i když alokační efektivnost a suverenita spotřebitele by jako výsledek centralizace investic trpěly, myslelo se, že celkový objem investičních výdajů bude dostatečný k zajištění toho, aby v relativně krátkém čase spotřebitelé na tom byli lépe než za kapitalistického systému vycházejícího ze stejné úrovně vývoje.

¹³ Mises ([25], s. 140) dodal, že centrální alokace investic by vedla k situaci, ve které méně opatrní a optimističtější manažeři by měli větší šanci rozšířit svůj podnik než opatrnější a skeptičtější manažeři.

¹⁴ Hayek ([15], s. 201) vyzoroval, pokud jde o – zdánlivě – decentralizovaná schémata Langeho a Dickinsova, že se jejich autoři při popisu výhod centrálního řízení investic utěšují vírou ve „všudypřítomný vševědoucí orgán kolektivní komunity“. Toto pozorování je dokonce více na místě, i pokud jde o evidentně centralizovaná schémata.

by platily na volném trhu". Jinými slovy, administrativní ceny by se často odlišovaly od tržní, rovnovážné úrovně. Neměli bychom proto směřovat „simulovaný“ trh s reálným.¹⁵

Každý, kdo je seznámen se zkušenostmi socialistických ekonomů, snadno pozná, že problémy socialismu identifikované během polemiky o socialismu¹⁶ souhlasí ve velkém rozsahu se slabostmi ekonomického systému sovětského typu. Na tyto slabosti bylo poukázáno během diskusí o reformě v socialistických zemích a uvedené poznatky poskytovaly zdůvodnění pro reformní návrhy.

Na druhé straně alespoň někteří účastníci na „socialistické“ straně „polemiky o socialismu“ formulovali předpovědi o pozitivních efektech socialistických schémat, které se z pohledu reálného socialismu jeví jako poněkud naivní. Vedle dříve zmíněné víry ve výhody centralizace investic si můžeme připomenout Langeho tvrzení ([20], s. 48–107), že socialismus by vyřešil – díky eliminaci soukromého podnikání a odpovídajícímu centrálnímu stanovení cen – problém externalit nebo že pouze socialismus může přinést výhody z volné soutěže. Schumpeter [33] byl ještě optimističtější a více kategoričtější vzhledem k potencialem možnostem tohoto systému, když mu – ve srovnání s kapitalismem – přiřazoval možnost rychlejších technických změn, větší dělnickou disciplínu, rychlejší strukturální změny a menší administrativní výdaje.

„Polemika o socialismu“ a reformní návrhy

Jak už bylo řečeno, „polemika o socialismu“ anticipovala – většinou díky kritikům socialismu – mnohé důležité problémy socialismu, které později daly vzniknout reformním návrhům v socialistických zemích. Obrátme se nyní k otázce, do jaké míry „polemika o socialismu“ zahrnuje také prezentaci schémat socialismu, která se podobají pozdějším návrhům.

K bližšímu seznámení se s problémem si musíme nejprve připomenout hlavní odpověď „socialistické“ strany na Misesovu výzvu, jež byla vypracována Taylorem, Langem a jinými; spočívala v cenami vedeném schématu centrálního plánování neboli – jinými slovy – v simulovaném „trhu“. Tato schémata a jejich poválečné rozpracování však nebyla reformátory v socialistických zemích nikdy přijata jako základna pro jejich reformní návrhy. To bylo velmi dobře řečeno Th. A. Marschakem ([23], s. 47), významným matematickým ekonomem: „Tvůrci ekonomických reforem v socialistických zemích – ve snaze decentralizovat příkazovou ekonomiku – odmítli myšlenku přijmout nějaký praktický způsobem klasické návrhy pro socialistické ekonomiky ze západní literatury. Langeho-Lernerovo schéma s určováním rovnovážných cen centrální agenturou

¹⁵ To je důvod, proč by termín „tržní socialismus“ měl být používán, podle mého názoru, pouze ve vztahu k modelům zahrnujícím pravý trh, který obsahuje volné určování cen.

¹⁶ Kritici také vyzdvihovali jiné otázky než ty, které jsou uváděny výše. Brutzkus ([8], s. 58–61) například argumentoval, že státní vlastnictví výrobních prostředků a centralizované plánování není kompatibilní s občanskými a politickými svobodami; problém byl později rozvinut Hayekem. Brutzkus ([8], s. 62) také postavil do kontrastu dva přístupy ke společenským problémům: jeden, který obhajuje totální likvidaci existujících institucí kapitalistické společnosti v ideologicky motivované víře, že je tu nový systém, který zajistí univerzální štěstí; a druhý, mnohem umírněnější přístup, kterého zájmem je bojovat s konkrétními společenskými zly. To nám připomíná Hayekovu kritiku „konstruktivismu“ a Popperovu kritiku „sociálního inženýrství“.

Mises ([25], s. 202) má některé zajímavé myšlenky pro ty reformní ekonomy, kteří si myslí, že hlavním ekonomickým problémem reálného socialismu je nedostatek politické demokracie, a ne problém podstaty vlastnických práv, a kteří obhajují „demokratizaci“ a „socializaci“ centrálního plánování. Mises takový „demokratický socialismus“ předvídal a argumentoval, že v takovém systému „opozice bude vždycky připravena dokazovat, že mělo být dáno více na okamžité uspokojení potřeb a vláda bude inklinovat k dalšímu udržení se u moci zbytečnými výdaji“.

a produkčními rozhodnutími manažerů maximalizujícími zisk a mnohá pozdější schémata, která z něho pramení, se zdají být přijímána s humorem či s úplným despektem.“

My můžeme jen dodat, že tento přístup prakticky orientovaných reformátorů se jeví jako pochopitelný. (Marschak sám jmenuje některé důvody, které k tomu vedou.) Tato schémata neberou v úvahu esenciální komplexnost reálného světa. Pokus uplatnit je v praxi je proto odsouzen k úplnému nezdaru nebo k vytvoření ekonomického systému, jenž je velmi odlišný od toho, který by vyplýval ze schémat, a asi by byl docela podobný tradiční centrálně plánované ekonomice. (Více o posledním viz Schoppe [32].)

Tak tedy to, co bylo chápáno jako hlavní socialistické řešení navržené během „polemiky o socialismu“, nenašlo odpovídající protějšek v reformně orientovaném myšlení v socialistických zemích. Na druhé straně se po dlouhou dobu zdálo, že reformátoři jsou v základním souladu se „socialistickými“ kritiky modelů Langeho typu, pokud se týče žádoucnosti centralizace základních investičních rozhodnutí. To je jasně viditelné ve vlivné knize jednoho z reformních ekonomů Włodzimierze Bruse [5]; Brus navrhoval „decentralizovaný model“, kde by rozhodnutí týkající se běžných operací byla široce decentralizována, ale centrální autority by si uchovály přímou kontrolu nad novými investicemi. Tento druh modelu se jeví jako konstituční základna „reformního paradigmatu“ v šedesátých a sedmdesátých letech v Polsku a Maďarsku.¹⁷ Dnes však jen málo reformních ekonomů v těchto zemích věří v přínosy centralizace investic.¹⁸ (Domnívám se, že skepticismus je dnes sdílen i autorem decentralizovaného modelu.) Tak ani schémata Langeho typu, ani jeho „socialistických“ oponentů se dnes mezi reformními návrhy v socialistických zemích nenalézají. Dnes — alespoň v Maďarsku a Polsku — převažuje názor, že efektivně fungující ekonomická reforma musí zahrnovat zavedení skutečného tržního mechanismu.

Je velmi zajímavé, že tato idea ekonomické reformy mohla být nalezena v Brutzkusovi ([7], s. 180–181), v jednom z nejvyhlášenějších kritiků marxistického a sovětského socialismu. Počítal se systémem, ve kterém přírodní zdroje a fixní kapitál budou národním majetkem, ale dávaným k dispozici nezávislým skupinám zaměstnanců za zaplacení renty a úroku. Společnost měla odebírat všechny nepracovní důchody.¹⁹ To bylo podle Brutzkusova názoru nejen žádoucí z pohledu společenské rovnosti, ale také ekonomicky nezbytné, protože socialismus, jak zdůrazňoval, redukuje sklon jednotlivců ke spoření. Navrhovaný systém měl být založen na skutečném tržním mechanismu, který by zahrnoval jak spotřební statky, tak i výrobní prostředky.

Někteří účastníci polemiky o socialismu ze „socialistické“ strany také načrtli schémata „tržního socialismu“ (viz Hoff [17], s. 139–146 a 153–163). Jeden z nich — W. Crosby Roper Jr. ([31], s. 60–62, citovaný v Hoffovi [17], s. 140) po kritickém zkoumání systému založeného na centrálním určování cen pomocí metody pokusu a omylu došel k následujícímu závěru: „[. . .] nejlepší šance pro úspěch socialistické společnosti leží v decentralizované organizaci, která si uchovává, jak je to jen možné, silné rysy kapitalismu.“

¹⁷ Toto paradigma bylo populární také v Jugoslávii. Jak říká Ellman ([13], s. 20): „Před několika lety bylo v Jugoslávii módní říkat, že zatímco běžná rozhodnutí by měla být ponechána samotným podnikům, investice by měly být nadále plánovány [. . .]“

¹⁸ Tento skepticismus je dobře podložený. Kromě dříve zmíněných pochyb, pokud jde o racionalitu centrálních investičních rozhodnutí, není možné si nevsimnout faktu, že centralizované investice zabraňují volnému vstupu nových soutěžních subjektů a činí obtížným — ne-li nemožným — zavedení finanční odpovědnosti podniků. Podniky mohou vždycky tvrdit, že jejich finanční obtíže jsou způsobeny chybnými investičními rozhodnutími nadřízených orgánů.

¹⁹ Platby za podnikatelské služby však byly zahrnuty do pracovních příjmů.

S výhodou zpětného pohledu se můžeme samozřejmě divit, zda-li je možné mít silné rysy kapitalismu bez posunu pojetí socialismu do bodu, kde ztrácí všechny zbytky svého původního významu. Tato otázka však nepatří do rozsahu tohoto příspěvku. Nicméně na základě současných reformních diskusí v Polsku a Maďarsku, ve kterých je potřeba kapitálového trhu a soukromého podnikání – zcela správně – zdůrazňována, nemůžeme si pomoci a musíme si vzpomenout na Misesovo tvrzení ([25], s. 217–220), že „efektivní reforma socialistického ekonomického systému spočívá v návratu ke kapitalismu“.

Přeložil: Ing. Jan Mládek, CSc.

LITERATURA

- [1] ARROW, K. J. – HURWICZ, L.: Decentralisation and computation in resource-allocation. In: Pfouts (ed): Essays in economics and econometrics in honour of Harold Hotelling. Chapel Hill, N. C., University of North Carolina Press, 1960.
- [2] BERGSON, A.: Market socialism revisited. The Journal of Political Economy, 1967. č. 5, s. 655 až 673.
- [3] BERGSON, A.: Socialist Economics. In: Howard Ellis (ed): Survey of Contemporary Economics. Philadelphia, Blakiston 1948.
- [4] BERNHOLZ, P.: Information, Motivation, and the Problem of Rational Calculation in Socialism. In: Svetozar Pejovich (ed): Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers 1987, s. 147–175.
- [5] BRUS, W.: Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej. Warszawa, PWN 1961. English version: The market in a socialist economy. London, Routledge and Kegan Paul 1972.
- [6] BRUTZKUS, B.: Problemy narodnogo chozjajstva pri socialističeskom stroje. Ekonomist, 1922. č. 1, s. 48–65.
- [7] BRUTZKUS, B.: Problemy narodnogo chozjajstva pri socialističeskom stroje. Ekonomist, 1922. č. 2, s. 163–183.
- [8] BRUTZKUS, B.: Problemy narodnogo chozjajstva pri socialističeskom stroje. Ekonomist, 1923. č. 3, s. 54–72.
- [9] CONN, B.: Economic Literature and Comparative Economic Systems: A Partial Literature Survey. Journal of Comparative Economics, 1978, č. 2, s. 355–381.
- [10] DELHAES, K.: (1983) Zur Diskussion über die Funktion der Preise im Sozialismus. Arbeitsberichte Systemvergleich, 1983, č. 4. (ed: Forschungsstelle zum Vergleich wirtschaftlicher Lenkungssysteme, Marburg)
- [11] DOBB, M.: The Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy. The Economic Journal, December 1933, s. 588–598.
- [12] DORE, M. H. J. – KASER, M. C.: The Millions of Equations Debate: Seventy Years After Barone. Atlantic Economic Journal, 1984, č. 3, s. 30–44.
- [13] ELLMAN, M.: Soviet Planning Today. University of Cambridge, Department of Applied Economics, Cambridge University Press 1971.
- [14] HAYEK, F. A.: The Present State of the Debate. In: Collectivist Economic Planning (edited, with an Introduction and a Concluding Essay by F. A. von Hayek). London, George Routledge and Sons, Ltd. 1935, s. 201–243.
- [15] HAYEK, F. A.: Socialist Calculation III: The Competitive „Solution“. In: Individualism and Economic Order. London, Routledge and Kegan 1949, s. 181–208; reprinted from *Economica*, Vol. VII, May 1940, č. 26.
- [16] HEAL, G. M.: The Theory of Economic Planning. Amsterdam, North Holland 1973.
- [17] HOFF, T. J. B.: Economic Calculation in the Socialist Society. London, William Hodge and Company Ltd. 1949.
- [18] HURWICZ, L.: Optimality and Informational Efficiency in Resource Allocation Mechanism. In: K. Arrow, S. Karlin, and P. Suppes (eds): Mathematical Methods in the Social Sciences. California, Stanford University Press 1960.
- [19] KOONT, S. – ZIMBALIST, A.: Incentive and Elicitation Schemes: A Critique and An Extension. In: A. Zimbalists Kluwer (ed): Comparative Economic Systems: Present Views. Boston, Nijhoff Publishing 1984, s. 159–175.
- [20] LANGE, O.: On the Economic Theory of Socialism. In: B. J. Lippincott (ed): On the Economic Theory of Socialism. Minneapolis, The University of Minesota Press. 1938, s. 55–120.
- [21] LAVOIE, D.: The Market As a Procedure for Discovery and Conveyance of Inarticulate Knowledge. Comparative Economic Studies, 1936, č. 1, s. 1--19.

- [22] MALINVAUD, E.: Decentralised procedures for planning. In: E. Malinvaud and M. O. L. Bacharach (ed): *Activity Analysis in the Theory of Growth and Planning*. London, Macmillan 1967.
- [23] MARSCHAK, Th. A.: Decentralizing the Command Economy: The Study of a Pragmatic Strategy for Reformers. In: M. Bornstein (ed): *Plan and Market Economic Reform in Eastern Europe*. New Haven, Yale University Press 1973, s. 23–64.
- [24] von MISES, L.: Economic Calculation in the Socialist Commonwealth. In: F. A. Hayek (ed): *Collectivist Economic Planning*. London 1935, s. 87–130.
- [25] von MISES, L.: *Socialism. An Economic and Sociological Analysis*. New Haven, Yale University Press 1951.
- [26] MURELL, P.: Did the theory of market socialism answer the challenge of Ludwig von Mises? A reinterpretation of the socialist controversy. *History of Political Economy*, Spring 1983, s. 9 až 105.
- [27] NECK, R.: „Die Sozialismusdebatte“ im Lichte ausgewählter neuerer Entwicklungen der ökonomischen Theorie. *Jahrbuch für Sozialwissenschaft*, 1982, č. 2, s. 242–264.
- [28] PICKERGILL, G. – PICKERGILL, J. E.: *Contemporary Economic Systems: A Comparative View*. New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1974.
- [29] RADNER, R.: Decentralization and Incentives. In: T. Groves, R. Radner and S. Reiter (ed): *Information, Incentives and Economic Mechanisms*. Essays in Honour of Leonid Hurwicz. Oxford Basic Blackwell 1987, s. 4–47.
- [30] ROBERTS, J.: Incentives and Economic planning. In: Th. Groves, R. Radner and S. Reiter (ed.) *Information, Incentives and Economic Mechanisms*, Essays in Honour of Leonid Hurwicz Oxford, Basic Blackwell 1987, s. 350.
- [31] ROPER, W. C., Jr.: *The Problem of Pricing in a Socialist State*. Cambridge, Mass 1931.
- [32] SCHOPPE, S. G.: Das Problem der Wirtschaftsrechnung in einer Zentralverwaltungswirtschaft aus neuer bürokratiethoretischer Sicht. *Jahrbuch für Sozialwissenschaft*, 1982, č. 2, s. 225–241.
- [33] SCHUMPETER, J. A.: *Socialism, Capitalism and Democracy*. New York, Harper and Row, Publishers 1962 (1st edition 1942).
- [34] SOWELL, Th.: *Knowledge and Decisions*. New York, Basic Books, Inc., Publishers 1980.
- [35] WARD, B.: *The Socialist Economy. A study of Organizational Alternatives*. New York, Random House 1967.